

ğan dil bölümleri dört başlıkta toplanmış, bu alt başlıkların altındaki konular da dörtlü tasnif içinde ele alınmıştır. Kapsam açısından lafızlar dört tanedir; açıklık veya kapalılık bakımından lafızlar dörder dörder bölümlenmiştir; kullanım bakımından lafızlar dörde ayrılır ve nihayet lafızdan istidlâl yolları dört tanedir. Yine sünnetin alt başlıkları, icmâm alt başlıkları ve kıyasın alt başlıkları dörtlü tasnife tâbi kılınmıştır. Pezdevî'nin eserindeki bu özellik Debûsî'nin etkisinden kaynaklanır.

Uşûlü'l-Pezdevî, fukaha metoduyla yazılan fıkıh usulü edebiyatının nihaî ve uygun düzeyini temsil eden bir klasiktir. Pezdevî'den sonra fıkıh usulü alanında üretilen eserler ve özellikle ders kitapları onun eseri model alınarak yazılmıştır. Bu muhtasar ders kitaplarının en önemlileri, meselâ Ahsîkesî'nin *el-Müntehab*'ı, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menârü'l-envâr*'ı ve Sadrüşşerîa'nın *Tenkihü'l-uşûl*'ü hep *Uşûlü'l-Pezdevî*'den yararlanılarak hazırlanmıştır. Mütakellimîn ve fukaha yöntemiyle kaleme alınan eserleri kaynaştırmaya çalışan karma yöntemle göre yazılmış eserlerde Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin *Bed'ü'n-nizâm*'ı, Sadrüşşerîa'nın *Tenkihü'l-uşûl*'ü ve İbnü'l-Hümâm'ın *et-Taḥrîr*'inde olduğu gibi fukaha metodu için genellikle Pezdevî'nin *Uşûl*'ü esas alınmıştır. Eser üzerine yapılan şerh çalışmaları tesbit edilebildiği kadarıyla şunlardır: 1. Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali es-Siğnakî, *el-Kâfi fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. 704 (1304) yılında tamamlanan eser *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî* adıyla beş cilt halinde yayımlanmıştır (nşr. Fahreddin S. M. Kanet, Riyad 1422/2001). 2. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Uşûli Faḥri'l-İslâm Pezdevî*. Eserin en güzel ve en bütünlüğüdür (I-IV, Kahire 1307; İstanbul 1307-1308). 3. Kıvâmüddin el-Kâkî, *Şerhu Uşûli'l-Pezdevî* (Süleymaniye Ktp., Murad Molla, nr. 669). 4. Emîr Kâtib el-İtkânî, *eş-Şâmil fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. Sekiz ciltlik bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 485, 487, 488, 489, 500). 5. Ekmeleddin el-Bâbertî, *et-Taḥrîr fi şerhi Uşûli'l-Pezdevî* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 495; Fâtih, nr. 1322, 1323). 6. Vecîhüddin Ömer b. Abdülmuhsin el-Erzincânî, *Şerhu Uşûli'l-Pezdevî* (Edirne Selimiye Ktp., nr. 550, 551). *Eser et-Tekmilê Şerhu Uşûli'l-Pezdevî* adıyla da anılmaktadır (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 492, 493). 7. Alâeddin Ali b. Muhammed Musannifek, *et-Taḥrîr fi şerhi'l-Uşûl* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1324). 8. Mol-

la Hüsrev, *Şerhu Uşûli'l-Pezdevî* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1141). 9. Ebû'l-Müntehâ Ahmed b. Mehmed Manisavî, *Şerhu Uşûli'l-Pezdevî* (Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., TÜYATOK, nr. 70). **Hâşiyeler.** 1. Süleyman b. Ahmed es-Sindî, *Hâşiyeler 'alâ Uşûli'l-Pezdevî* (Millet Ktp., Murad Molla, nr. 642). 2. Hamîdüddin Ali b. Muhammed ed-Darîr, *Hâşiyeler (Ta'likâ) 'alâ Uşûli'l-Pezdevî* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1319, 1321; Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, TÜYATOK, nr. 280). 3. Nûreddin Ali b. Ramazan b. Mûsâ el-Buhârî, *Hâşiyeler 'alâ Uşûli'l-Pezdevî* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1320, müellif nüshası). Kâsım b. Kutluboğa, Pezdevî'nin *Uşûl*'ünün hadislerini ilk defa kendisinin tahrîc ettiğini belirtmiş (*Tâcüt't-terâcim*, s. 164) ve bu çalışma günümüze ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Nesemî), Küveyt 1414/1994; Debûsî, *Taḳvîmü'l-edile fi uşûli'l-fıkh* (nşr. Halîl Muhyiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut 1393/1973, I, 9-12, 20-21, 100-101, 144-145; II, 26-27, 105; Necmeddin en-Nesefî, *el-Kand fi zikri 'ulemâ'i Semerkand* (nşr. Nazar Muhammed el-Fârâbî), Riyad 1412/1991, s. 415-416; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 188; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 177, 602-603; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudḥiyye*, I, 327; II, 76, 213, 458, 594-595; III, 378; IV, 407; İbn Kutluboğa, *Tâcüt't-terâcim fi men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Dimaşk 1412/1992, s. 164; *Keşfü'z-zunûn*, I, 112-113, 553, 563, 568; II, 1016, 1485; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn 'Âbidîn* (nşr. Hüsâmeddin b. Muhammed Sâlih el-Ferfûr v.dğr.), Dimaşk 1421/2000, I, 253; G. le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905 → (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1993, s. 469; Brockelmann, *GAL*, I, 460; *Suppl.*, I, 637-638; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 693; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *el-Fikrû'l-uşûli*, Cidde 1404/1984, s. 429-442; *Muḳaddimâtü'l-İmâm el-Keşerî*, Dimaşk-Beyrut 1418/1997, s. 167; Muhammed Hamîdüllâh, "Uşûl al-Fıkh'ın Tarihi", *İTED*, II/1 (1957), s. 1-18.

MURTEZA BEDİR – FERHAT KOCA

PEZDEVÎ, Ebû'l-Yüsr

(أبو اليسر اليزدي)

Sadrü'l-İslâm Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 493/1100)

Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî fakihi.

421 (1030) yılında Türkistan'da Nesef yakınındaki Pezde şehrinde doğdu. Tabakat kitaplarında Kâdî es-Sadr lakabıyla da anılır. Kendisine "Ebû'l-Yüsr" denmesinin sebebi, kardeşi Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin ak-

sine eserlerinin kolay anlaşılır bir üslûp taşımasıdır (Taşköprizâde, II, 185). İlk eğitiminin yanı sıra hadis bilgilerini babasından aldı. Tahsil hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Hanefî-Mâtürîdî âlimleri ailesine mensup olduğuna göre memleketindeki Hanefî âlimlerinin derslerine girmiş olmalıdır. Bazı kaynaklarda Şemsüleimme el-Halvânî, Ya'küb b. Yûsuf b. Muhammed en-Nisâbü'rî ve İmam Ebû'l-Hattâb gibi âlimler hocaları arasında zikredilir. Bir süre Buhara'da bulundu (478/1085), ardından Semerkant'a geçti. Onun bir ara Endican'a gittiği ve burada bir filozofla âhîret konusunda tartıştığı belirtilir. Buhara'daki ikametinden sonra Semerkant kâdî-kudatlığına getirildi (481/1088); kendi ifadesinden Melikşah ordularının şehri kuşatması sırasında orada bulunduğu anlaşılmaktadır (*Uşûlü'd-dîn*, s. 240, 259). Büyüyük ihtimalle bundan sonra geçtiği Buhara'da hocalık yapmış, münazaralara katılmıştır. Zehebî'nin verdiği bilgiye göre 9 Receb 493 (20 Mayıs 1100) tarihinde Buhara'da vefat etti (*A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 49).

Pezdevî'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Necmeddin en-Nesefî, Alâeddin es-Semerkandî, Abdullah b. Muhammed el-Hulemî, kendi oğlu Ebû'l-Meâlî Ahmed ve yeğeni Hasan b. Ali kaydedilmektedir (Leknevî, s. 188). Zehebî, Pezdevî'nin derslerine katılanlar arasında Osman b. Ali el-Bîkendî, Ahmed b. Nasr el-Buhârî, Muhammed b. Ebû Bekir es-Sincî ve Ebû Recâ Muhammed b. Muhammed'i de zikreder (*A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 49). Yaşadığı bölgede saygın bir kişi olan Pezdevî'nin başta Buhara olmak üzere Mâverâünnehir ilim çevrelerinde önemli bir Hanefî-Mâtürîdî âlimi kabul edildiği anlaşılmaktadır. Kardeşi Ebû'l-Usr Ali b. Muhammed de fıkıh alanında meşhur bir âlimdi. Kelâmcılık yönü ağır basan Ebû'l-Yüsr kelâmın tartışmalı ve güç birçok meselesini anlaşılır bir dille açıklamış, Mâtürîdiyye'nin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında ve kaybolmaya yüz tutmuş literatürünün canlanıp zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Daniel Gimaret, Mâtürîdî'ye ait *Kitâbü't-Tevhîd*'in anlaşılması zor kısımlarının bulunduğu yönündeki ifadesinden hareketle Pezdevî'nin Mâtürîdî olarak kabul edilmesini sorgulamak istemişse de (*Théories de l'acte humain en théologie musulmane*, s. 172) bu sözün Mâtürîdî kelâmının ana meselelerine yönelik sistematik bir tenkit özelliği taşımadığı açıktır (Yazıcıoğlu, XXVII [1985], s. 291). Ancak Pezdevî'nin, Mâtürîdî'den saygın bir kişi olarak bahsetmesine rağmen bu ekole mensup olduğu

na dair herhangi bir ifadesine rastlanmamıştır. Ayrıca Pezdevî, Mâtürîdî'nin bazı görüşlerine *Uşûlü'd-dîn* adlı eserinde karşı çıkmışsa da onu Eş'arîler'e dahil etmemiş, Ebû Hanîfe çizgisinde ayrı bir akımın en önemli temsilcisi olarak görmüştür. Aslında Pezdevî'nin yaşadığı dönemde Mâtürîdiyye ekolünün tekâmül ettiğini söylemek mümkün değildir.

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebû Hanîfe tarafından temelleri atılıp Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Sünnî bir kelâm ekolü haline getirdiği Mâtürîdiyye'nin, eserlerinin bir kısmı günümüze intikal etmiş önemli âlimlerinden biridir. Pezdevî'yi Mâtürîdiyye'nin kuruluşunu sağlayan mütekaddim kelâm âlimleri silsilesinin sonuncularından biri olarak kabul etmek mümkündür. *Uşûlü'd-dîn* adlı kitabının mukaddimesinde, kendi dönemine kadar kaleme alınmış kelâm eserlerine genel bakış yaptıktan ve bazı eleştiriler yönelttikten sonra Mâtürîdî'nin Ehl-i sünnet mezhebi çerçevesinde telif ettiği *Kitâbü't-Tevhîd*'i beğenmekle birlikte anlaşılmasının zor olduğunu söylemiş, bu sebeple aynı mezhep dairesinde kalarak kitabını kaleme aldığını belirtmiştir. Mâtürîdî'den bir buçuk asır sonra gelen Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî onun eserlerinde görülmeyen "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" tabirini çokça kullanmış, ve ekolün görüşlerini savunmuş ve karşı fikirleri eleştirmiştir. Bu tabiri kullanırken de ashop ve tâbiînin devamı olarak fıkıh ve kıraat âlimlerini, sûffiler ve ashâbû'l-hadîsi kastetmiştir (*Uşûlü'd-dîn*, s. 242). Zaman zaman Ehl-i sünnet ve'l-cemâat tabirini herhangi bir gruba nisbet etmeden zikrettiği de görülmekte ve büyük ihtimalle sadece Hanefî ulemâsını kastetmektedir (a.g.e., s. 173-174, 176, 206, 212). İbn Küllâb ve Eş'arî'yi Ehl-i sünnet'ten saymakla beraber onların bazı meselelerde hata ettiklerini belirtmektedir (a.g.e., s. 28, 44, 52, 53, 65 vd.).

Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* adlı eserinde Mâtürîdî ile başlayıp zamanla kelâm kitaplarında yerini alan konuların hemen hepsine temas etmiştir. Sünnî kelâmının Mâtürîdî ile kuruluşu ve Eş'arî âlimlerince desteklenişinin üzerinden iki asra yakın bir zaman geçtiği halde Pezdevî kitabının başında bu ilmi öğrenip öğretmenin mubah, hatta farz-ı kifâye olduğunu belirtmiştir. Bu husus, genelde ehl-i hadîsin karşı çıktığı kelâm yönteminin meşruiyeti hakkındaki tartışmaların canlılığını koruduğunu göstermektedir. Pezdevî daha sonra varlık ve bilgi vasıtaları konusundan başlayarak ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyât bahislerini işlemiş, ardından imâmet meselesine yer vermiştir. Kitabın sonunda mez-

hepler hakkında kısa açıklamalar ve değerlendirmeler yapmıştır. Pezdevî, Mâtürîdî'den farklı olarak sem'iyât konularına kısa da olsa temas ettikten başka imâmet meselesine oldukça hacimli bir yer ayırmıştır. Böylece Sünnî-Mâtürîdî kelâmını plan ve muhteva bakımından nihaî şekline yaklaştırmayı başarmıştır.

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin kelâm ile ilgili düşüncelerine kaynak teşkil eden Mâtürîdî'nin eserlerine atıfta bulunmaması dikkat çekicidir. Daha sonra gelen Mâtürîdî kelâmcılarının çalışmalarında kendisinin istidlâllerine benzeyen açıklamalara rastlanmaktadır. Bunun en açık örneği Sâbûnî'nin özellikle *el-Kifâye*'sidir. Pezdevî'nin öğrencisi Necmeddin en-Neseffî'nin, "Ebû'l-Yüsr Mâverâunnehir ülkesinde yaşatlarımızın şeyhi, imamların imamıydı. Ona her taraftan insanlar gelirdi. Doğu ve Batı usul ve fûrûda onun eserleriyle dolmuştur" şeklindeki ifadesi (Zehebî, XIX, 49; Leknevî, s. 188), kendisinin düşünce tarzında ve kelâm görüşlerinde Pezdevî'nin etkisini açıkça göstermektedir. Pezdevî'nin diğer Mâtürîdiyye ulemâsı gibi kendi taraftarlarınınca bile ihmal edildiği bir gerçektir. Onun ilmî hayatına ve yaşadığı bölgeye bakılarak Arapça'nın yanı sıra Farsça'ya da vâkıf bulunduğu, Türkler'le meskûn yerde doğup yetiştiği için Türk asıllı olup Türkçe'yi de bildiği ifade edilmelidir.

Eserleri. Kaynaklarda Pezdevî'nin usul ve fûrûda dair birçok eser yazdığı söylenmekteyse de ona ait fazlaca kitap ismi zikredilmemektedir. Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'nin günümüze ulaşan iki eseri mevcuttur. 1. *Uşûlü'd-dîn**. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (İsmail Saib Sencer, nr. 2/1261), Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 1262) ve Kayseri Râşid Efendi (nr. 516) kütüphanelerinde yazmaları bulunmaktadır. İsmail Saib Sencer nüshasına dayanarak Hans Peter Linss tarafından yayımlanan kitabı (Kahire 1383) Şerafettin Gölcük *Ehl-i Sünnet Akaidi* adıyla tercüme etmiştir (İstanbul 1980). 2. *Kitâb fihî ma'rîfetü'l-huceci's-şer'iyye*. Usûl-i fıkıhtan Kur'an, sünnet, icmâ ve kıyas konularının işlendiği bir eser olup Marie Bernard ve Eric Chaumont tarafından neşredilmiştir (Kahire 2003). Kitabın başında verilen bilgiden müellifin daha önce biri muhtasar, diğeri vasat olmak üzere iki usûl-i fıkıh eseri kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'ye, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait *el-Câmi'u's-şagîr* üzerine *Ta'likâ* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 563; krş. Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn*, neşredeninin girişi, s. 14)

ve *el-Vâkı'ât* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1998, 1999) adlı iki eser daha nisbet edilmektedir. Ona ayrıca *el-Mebsû't* adlı bir fıkıh kitabı izâfe edilmişse de (a.g.e., II, 1581; *Hediyetü'l-'arîfin*, II, 77) bunun kardeşi Ebû'l-Usr el-Pezdevî'ye ait olduğu belirlenmiştir (krş. Kureşî, II, 595; Taşköprizâde, II, 185; Kavakçı, s. 41). Yine Pezdevî'ye ait *Zelle-tü'l-kârî* adlı bir risâlenin nüshaları kütüphanelerde görülmektedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3541/3; Hacı Mahmud Efendi, nr. 115; Âsım Bey, nr. 3). Bazı çağdaş müellifler tarafından ona *Şer-hu'l-Fıkhi'l-ekber* nisbet edilmişse de kaynaklarda bunu doğrulayan bilgiye ulaşılamamıştır (*DİA*, XXVIII, 166). Daniel Gimaret, Pezdevî'nin *Uşûlü'd-dîn*'ine dayanarak onun insanın iradî fiilleri konusundaki görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır (*Théories de l'acte humain*, s. 190-195).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963, tür.yer., ayrıca bk. neşredeninin girişi, s. 10-15; a.mlf., *Kitâb fihî ma'rîfetü'l-huceci's-şer'iyye* (nşr. M. Bernard - E. Chaumont), Kahire 2003, s. 3, 33, 45; Sem'ânî, *el-En-sâb* (Bârûdî), s. 339; Zehebî, *A'lâmü'n-nübe-lâ'*, XIX, 49; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mu'diyye*, II, 594-595; III, 322; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi men şannefe mine'l-Hanefiyye* (nşr. İbrâhim Sâlih), Beyrut 1412/1992, s. 233-234; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 184-185; *Keşfü'z-zunûn*, I, 563; II, 1581, 1998, 1999; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 188; *Hediyetü'l-'arîfin*, II, 77; Muhammed Hadî Hussain - Abdul Hamed Kamali, *The Nature of the Islamic State*, Karachi 1977, s. 260-278; D. Gimaret, *Théories de l'acte humain en théologie musulmane*, Paris 1980, s. 172, 190-195; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 3, 253, 334; a.mlf., "Mâtürîdî Problemi", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (haz. Sönmez Kutlu), Ankara 2003, s. 149-154; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahsi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 441-442; Cezzâr, *Medâhîlü'l-mü'ellifin*, s. 161; Sönmez Kutlu, "Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Mezhebi Arka Plânı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (haz. Sönmez Kutlu), Ankara 2003, s. 119-146; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours des années 1963, 1964 et 1965", *MIDEO*, VIII (1966), s. 292-298; Y. Ziya Kavakçı, "el-Bezdevî Ebu'l-'Usr 'Ali b. Muhammed", *İslâm Medeniyeti*, III/28, İstanbul 1973, s. 40-42; D. A. King, "al-Bazdawî on the Qibla in Early Islamic Transoxania", *Journal for the History of Arabic Science*, VII/1-2, Aleppo 1983, s. 3-29; Şerafettin Gölcük, "Türkistanlı Bir Kelâmcı: İmam Muhammed Pezdevî", *Sûlî İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Konya 1985, s. 1-8; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "Mâtürîdî Kelâm Ekolünün İki Büyük Siması: Ebû Mansur Mâtürîdî ve Ebû'l-Muîn en-Neseffî", *ACİFD*, XXVII (1985), s. 282-298; Abdullah Kiyânî Ferîd, "Pezdevî, Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Yüsr", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1378/2000, III, 361-362; Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *DİA*, XXVIII, 166.

